

УДК 81'0

Юрій Самсон

Олімпійський коледж імені Івана Піддубного, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СПОРТОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

© Самсон Ю. П., 2020

У статті досліджено наукові підходи щодо формування української спортової терміносистеми в умовах полікультурного середовища та впливу чужомовних термінів. Представлено поняття української спортової терміносистеми, як науково-теоретичної категорії українського мовознавства, якій притаманна єдність цілісної номінації та композитивності й схильність до запозичень й універсалізації.

Ключові слова: українська мова, терміносистема, спортова термінологія, термінологійна лексика, лексика спорту.

The article examines the scientific approaches to the formation of the Ukrainian sports terminology in a multicultural environment and the influence of foreign terms. The concept of the Ukrainian sports terminology system is presented as a scientific-theoretical category of Ukrainian linguistics, why there is a unity of integral nomination and compositeness borrowing and universalization.

Keywords: Ukrainian language, terminological system, sports terminology, terminological vocabulary, sports vocabulary.

Суть проблеми. Українське мовознавство зазнає трансформаційної динаміки в умовах посилення міжнаціональних комунікацій. Це, першорядно, впливає на формування термінологічного апарату різних ділянок суспільних відносин, серед

яких спортова термінологія посідає одне з чільних місць, оскільки розвиток спорту й наукових досліджень щодо цієї ділянки завжди декларували як пріоритетні в умовах укріплення престижу України як спортової держави. Гібридизація спортової термінології за рахунок впливів чужомовних термінів потребує окремої акцентованої уваги науковців-мовознавців. У таких умовах актуальності набуває аналізування функційної та структурної типології спортової лексики, серед якої безпосереднє поняття української спортової терміносистеми є одним із первинних завдань сучасного українського мовознавства.

Аналізування останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей формування української національної спортової терміносистеми присвячені розвідки таких науковців, як О. Боровська, І. Гальченко, Л. Гошовська, Р. Дудок, І. Процик, В. Сосіна, Ю. Струганець й інших, у яких відображено окремі аспекти цієї проблематики. Водночас недостатньо дослідженими залишаються проблеми формування поняття української спортової терміносистеми в умовах впливу чужомовної термінології.

Мета й завдання статті – схарактеризувати наукові підходи щодо формування української спортової терміносистеми в умовах полікультурного середовища та впливу іноземних термінів. Завданням статті є формування актуального поняття української спортової терміносистеми.

Виклад основного матеріалу. Термінологічна лексика, відображаючи досягнення й диференціацію сучасних наукових знань, відповідаючи рівню та інтенсивності науково-технічного прогресу, характерові виробничої, суспільно-культурної, політичної й економічної діяльності народу, його взаємодії з іншими етнічними спільнотами, становить важливий складник лексичного складу кожної розвиненої мови, яка є складною та багатогранною системою структурно-функційних стилів [13]. На думку багатьох дослідників терміносистем, доволі часто лише звернення до самих фактів науки й техніки, зіставлення лінгвістичних даних із науково-технічними, дослідження причинових зв'язків між ними вможливує вичерпне пояснення багатьом лінгвістичним процесам, які мають місце в термінології. У мовознавчій науці утвердився підхід до термінів як мовних засобів науково-технічного стилю, що є породженням поняттєво-логічного мислення, наукового вивчення об'єктів дійсності. Термінологія є автономним сектором будь-якої мови, що тісно пов'язаний із науковою, професійною діяльністю. Терміни кожної галузі науки, техніки, виробництва утворюють власні терміносистеми, які визначають насамперед поняттєві складники професійного знання в їхньому відтворенні мовними засобами. Таким чином, мова є структурним складником наукового знання. Як інструмент, за допомогою якого формують наукові теорії, закони, принципи, положення, а також фіксують результати науково-технічної творчості, термінологія є важливим складником науки й техніки [20, с. 9].

Фізичне виховання і спорт, подібно до інших царин людської діяльності, тісно пов'язані з системою відповідних професійних понять та термінів. А втім, у галузі фізичної культури та спорту залишається чимало нерозв'язаних проблем функціонування української мови загалом і застосування спеціалізованої термінологічної системи (Головата Л. М., 1996; Кочур А. Г., 1998; Рожковський Ц. Я., 1998; Шиян Б. М., 2001; Якимович Б. З., 1998 та ін.) [11].

Термінологічні проблеми у галузі фізичної культури та спорту набули особливої ваги із відновленням Україною державної незалежності, на тлі загострення мовних проблем у цілому. Процес поповнення словникового запасу сучасних мов триває постійно, але часто, гортаючи пресу, періодику, читаючи рекламні брошури, оголоски, ми натрапляємо на безліч незнайомих слів, а надто у спортивній галузі, значину яких не зафіксовано у словниках. Найбільше непорозуміння широкого загалу спричиняє бурхливий розвиток оздоровчих напрямків фізичної культури й у зв'язку з цим поява значної кількості (понад тридцять новоутворених термінолексем) нових слів, значину котрих важко збагнути.

Словникарство будь-якої сучасної розвиненої мови – це водночас діахронічне та синхронічне відображення суспільного життя всього людства, його науково-технологічних та культурницьких надбань. Мовознавці стверджують, що не менш, як половину вокабуляра всіх цивілізованих мов складають галузеві наукові та технічні терміни різноманітних сфер життєдіяльності людства. Поява нових слів завжди викликана потребою номінації нових предметів, явищ, нових галузей економіки, науки, промисловости, політики, культури та спорту. Саме підмова спорту стає чи не найпродуктивнішою галуззю щодо утворення нових термінів та терміносистем. Спортова термінологія стала об'єктом досліджень багатьох українських науковців: В. Осінчука, І. Попеску, М. Паночка, Ю. Саляміна, І. Янкова, О. Рудої, М. Герцика, О. Вацеби, О. Романчук та багатьох інших, які вивчають та аналізують окремі аспекти української термінології з фізичної культури і спорту [10, с. 223].

Галузь фізичної культури та спорту є відкритою системою, яка швидко розвивається, збагачується новими поняттями, адаптуючи при цьому значну кількість чужомовних слів. Такі слова асимілює українська мова, зокрема в засобах масового інформування та в молодіжному середовищі. Останніми роками маємо появу чималої кількості нових видів рухової активності, які стають чимраз популярнішими серед українського загалу: *фітнес*, *шейпінг*, *армрестлінг*, *бодибілдінг*, *шорт-трек*, *боулінг* тощо. На думку мовознавців та фахівців фізичної культури (Кияк Т. Р., Симоненко Л. О., Панько Т. І., Перхач В. С., Сергієнко Л. П., Осінчук В. Г., Попеску І. К., Зубалій М. Д., Сіркізюк В. В. та ін.) значна кількість таких запозичин порушує норми української мови, її милозвучність і понятійний апарат галузевої науки. Потреба дослідження термінологічної лексики фізичної культури та спорту зумовлена недостатнім розглядом її на науковому рівні. Тільки

окремі аспекти української спортової термінології досліджували М. М. Паночко, 1978 (лексико-семасіологічні аспекти розвитку спортової термінології), А. Г. Кочур, 1998–2001 (організаційно-методичні аспекти розвитку сучасної спортової термінології), І. Т. Янків, 2000 (історико-методологічні засади розвитку української спортової термінології); О. М. Вацеба, М. С. Герцик, 2003 (специфіку формування української галузевої термінології); Л. М. Бардіна, Л. М. Назаренко, 1999–2002 (специфіка творення та нормування спортових термінів) [5, с. 9].

Термін, як і всі інші мовні універсалиї, важко піддається дефініціюванню. Через складність та дискусійність такого завдання існує чимало найрізноманітніших спроб визначити поняття «термін» і «термінологія». Сучасні підходи до розв'язання проблеми дефініціювання понять «термін» і «термінологія» в науковій літературі (Кияк Т. Р., Панько Т. І., Полюга Л. М., Іваницький Р. В., Симоненко Л. О.) різняться у своїх визначеннях понять спортового терміна та спортової термінології. На думку О. В. Боровської, спортовий термін – це слово або словосполучка, застосовані для точної назви понять (предметів, явищ, вправ, рухів) у галузі фізичної культури та спорту, яким властива єдність цілісної номінації, а спортова термінологія – це сукупність слів і стійких словосполук, відповідних із поняттями (предметами, явищами, діями) в галузі фізичної культури та спорту [4, с. 23].

Лінгвістичний енциклопедичний словник за редакцією В. Н. Ярцевої тлумачить термін як слово або словосполучку, що означає поняття спеціальної галузі знань, діяльності, що входять до загальної лексичної системи мови, лише завдяки певній термінології [21, с. 508]. Арнольд І. В. аналогічно розуміє під терміном слово або стійку словосполучку, що слугує уточнювальною назвою поняття, специфічною для будь-якої галузі знань, виробництва, культури [1, с. 249]. На думку Б. Н. Головіна, термін – це слово, або словосполучка, яке має спеціальне значення, виражає та формує спеціальне професійне поняття і, яке вживають у процесі пізнання та освоєння наукових, професійно-технічних об'єктів і відносин між ними [9, с. 5]. Дудок Р. І. так само зазначає, що терміном може бути будь-яке слово, словосполучка, що позначає певне поняття як його інваріант, спеціально створена одиниця, яка має якості неологізму [12, с. 176].

Зазначимо, що в сучасній лінгвістиці поширення набуває антропоцентричний підхід, що аналізує мову в її взаємозв'язку з людиною, її свідомістю, різними видами діяльності. Найновіше визначення терміна пов'язане з виникненням когнітивного термінознавства. Воно трактує термін як динамічне явище, що формується у процесі пізнання, переходу від мисленнєвої категорії – до вербалізованого концепту [15].

Варто наголосити, що об'єктивне відображення лексичного складу літературної мови на окремому етапі її історичного розвитку є одним із відповідальних завдань укладачів тлумачного словника будь-якої галузі. Саме тому, вочевидь, оцінювання наукових переваг кожного загальномовного словника майже

завжди починають із розгляду питання про повноту фіксації в ньому лексичного інвентарю певної мови в хронологічних межах періоду, який охоплює цей словник, із виявлення можливого пропуску загальноживаних і особливо актуальних слів, притаманних певному періодові розвитку мови й засвідчених у різних лексичних джерелах [16, с. 250]. Сучасному етапові життя соціуму властиві суттєві якісні зміни, зумовлені науково-технічними й суспільними перетвореннями. Прискорені темпи науково-технічного прогресу, інтенсивні дослідження й розроблення на їхній основі новітніх технологій супроводжують увіходження науки й техніки до всіх царин людської діяльності. Стрімка науково-технічна революція, зміна економічної, політичної тощо ситуації в країні, соціальні перетворення, створення нової державности, яка по-новому впливає на комунікативні сфери, сприяють виникненню чималої кількості явищ, понять, об'єктів, породжують інші форми суспільних відносин між людьми. Своєю чергою величезний потік інформації та нових знань у сучасних умовах розвитку суспільства є потужним чинником появи мовних одиниць, зокрема й термінологічних. Вони становлять один із найактивніших шарів лексики сучасної мови, «...який стрімко розвивається, активно взаємодіє з іншими словами словникового складу мови, насамперед із загальноживаною лексикою. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури й семантики стало одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики» [14, с. 3; 20, с. 28].

Ця проблематика в сучасній українській мовознавчій науці надважлива ще й тому, що, як справедливо наголошує К. Трофімук, одним із продуктивних шляхів поповнення спортової лексики, як відомо, є запозичення з різних мов, як результат інтенсивної взаємодії не лише мов, а й фізичної культури та спорту. Серед них найбільше з англійської (*тренер, голкіпер, лідер, спортсмен, матч*); із французької (*приз, батут, бал, гантелі, ракетка*); грецької (*акробат, атлет, гімнастика, стадіон*); німецької (*бліцтурнір, кеглі, рапіра, шпагат*); латинської (*арена, позиція, юніор*) тощо. Частина слів нещодавно з'явилася в українській спортивній термінології, наприклад: *серфінг* (вид водного спорту – ковзання хвилями на спеціальній дошці), *даргстер* (автомобіль для перегонів), *фосбюрі-флор* (стрибок у висоту, коли спортсмен долає планку спиною), *бодібілдинг* (мистецтво формування свого тіла; культуризм), *сноубординг* (трюкове катання на лижах) тощо. Проте особливу увагу варто звернути на автентичні українські терміни, які є абсолютними синонімами до запозичин; у такому разі вживання запозичин є недоречним. Наприклад: *голкіпер – воротар, форвард – нападник, пенальті – штрафний удар, бек – захисник, відпарувати – відбити, тайм-аут – перерва, пас – передача, перекладина – поперечина, офсайд – поза грою, ватерполо – водне поло*. Адже надмірна кількість запозичин спричиняє ускладнення сприйняття інформації та її змісту.

Відтак, в українській лінгвістиці питання історії формування національної спортової термінології лексики порушували лише принагідно – у працях про

становлення та розвиток української спортової лексики. Це, зокрема, історико-методологічні дослідження Оксани Вацеби та Ігоря Янківа, присвячені діахронному описові спортової термінології, і футбольної також [2]; дисертація та численні статті Ольги Боровської, у яких з'ясовано співвідношення національних та інтернаціональних спортових термінів (серед проаналізованих залучено й футбольні номінації) у сучасній українській мові [6]; ґрунтовні студії Михайла Паночка, у яких простежено формування національної спортової лексики (через суспільно-політичні обставини кінця 70-х років ХХ ст. науковець не міг проаналізувати початкові етапи становлення спортової термінології української мови); найновіші дослідження Юрія Струганця, які містять опис футбольної терміносистеми початку ХХІ ст. [19]. Контрастивний аналіз української та польської футбольної термінології на загальнослов'янському тлі представлено у статті Юлії Рисіч [18]. Лексикографічні видання футбольної термінології (термінні словники львівських авторів «Мова футболу: ілюстрований шестимовний словник футбольної лексики» (Львів, 2009) та «Українсько-польський, польсько-український перекладний словник футбольних термінів» (Львів, 2012) й «Українсько-англійсько-російський футбольний словник» Мамуки Кварацхелії (Київ, 2012) також здебільшого осягають лексику футболу кінця ХХ – початку ХХІ ст. Хоча всебічне дослідження футбольної лексики української мови в синхронному та діахронному аспектах, насамперед на початкових етапах її формування, надалі ще малодосліджене [17].

Дослідники, зокрема Н. В. Таценко, справедливо наголошують, що запозичені спортові англіцизми, окрім виконання цілої групи притаманних їм номінативних і дериваційних функцій, долучені до процесу реалізації таких раніше не властивих їм прагматичних функцій, як емоційно-оцінних, соціально-атестувальних та ігрових. До низки основних динамічних процесів, що характеризують розвиток спортової термінології сучасної української мови, належать запозичення, інтенсивна адаптація, активізація та деархаїзація англійськомовної лексики, її деривація та розширення функційно-стилістичних можливостей.

На процес засвоєння українською мовою найновіших англіцизмів впливають різноманітні чинники, одним із яких є наявність у мові-реципієнті сформованих систем термінів, що стосуються тієї чи іншої галузі. Спортові терміни англійського походження є настільки невід'ємною частиною сучасної української мови, що часто їхнє походження навіть не відчувається (наприклад: *хокей, тайм, старт, фініш* тощо). Слова, що входять до цієї тематичної групи, розподілено за декількома лексико-семантичними парадигмами. Першу з них представляють лексеми, що були запозичені не з метою найменування нових для української дійсності реалій, а з метою раціональнішого висловлювання вже знаних спортових явищ (*овертайм, плей-офф, трансфер, драфт*). Чергову лексико-семантичну групу із загальною семантичною ознакою (ознака «агентивности») й загальним структурним елементом (суфіксом *-ер*) утворюють англіцизми-найменування спортовців

(байкер, плеймейкер, райдер, ролер). Увіходженню цих слів до мови та їхньому дальшому засвоєнню сприяє існування в українській мові давніших запозичин такого типу (боксер, голкіпер, принтер тощо). До третьої лексико-семантичної парадигми входять нові слова-назви видів спорту (армрестлінг, пауерліфтинг, стритбол тощо). До останньої лексико-семантичної групи входять англіцизми-найменування спортивного реманенту: байк, скейтборд, скутер. Однією з причин запозичування слугує потреба уточнити чи деталізувати відповідне поняття, розмежувати деякі відтінки у значенні. Таким чином, уже існуюче в мові слово і запозичене немов ділять ділянки свого семантичного впливу, до того ж ці ділянки можуть перетинатися, але ніколи не збігатися остаточно [8].

Цим зумовлена потреба вдосконалювання та зоптимізування науково-технічної комунікації, що висунуло низку проблем, пов'язаних з обґрунтуванням основ упорядкування та уніфікування термінологій, створенням термінологічних баз, банків даних, пошуком шляхів і ресурсів поповнення сучасних терміносистем. Цілеспрямований характер термінологічної номінації потребує визначення оптимальних мовних засобів для вираження спеціального поняття та такого структурно-семантичного організування термінів, яка б орієнтувала на адекватне сприйняття об'єкта чи явища, та з якої випливала б настанова на конкретну дію. Одним із показників, що свідчить про надбання певної галузі знань, є розвинена та впорядкована система термінів. Кожна терміносистема має у складі терміни, що виникли в результаті семантичного розвитку загальноживаної автохтонної лексики чи були утворені із залученням власномовних словотворчих засобів, і терміни, запозичені з чужомовних терміносистем, чи такі, що були утворені на основі чужомовних складників, переважно давньогрецьких та латинських [3].

На сучасному етапі перед спортивним термінознавством постає проблема формування адекватної термінологічної системи. На думку О. В. Боровської [70, с. 36], основним засобом розв'язання цієї проблеми є термінологічне планування. Підтримуємо думку згаданої авторки в тому, що основні організаційні заходи термінологічного планування в галузі фізичної культури та спорту – це формування лабораторій (груп) термінологів-фахівців та термінологів-лінгвістів на базі закладів високої освіти фізкультурного (спортивного) профілю; розв'язання питань фінансування та матеріально-технічного постачання; розроблювання наукових планів роботи щодо понятійної та лінгвістичної проблематики; зорганізування наукових конференцій та семінарів із проблем спортової термінології.

Висновки. Виходячи з викладеного аналізу дискусій науковців, термін «спортова терміносистема» – це науково-теоретична категорія українського мовознавства, що становить сукуп слів або словосполук, які вживають для конкретного характеризування предметів, явищ, вправ, рухів у процесі реалізування фізичного виховання і спорту, чому притаманна єдність цілісної номінації та композитивності й схильність до запозичень й універсализації.

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. Москва : Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. 351 с.
2. Вацеба О. Перші спортові часописи Галичини і становлення національної спортивної термінології // Старт. 1993. № 7–8. С. 14–15.
3. Боровська О., Дмитрів У., Стифанишин І. Проблеми перекладу спортивної термінології // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Львів, 2008. Вип. 12. Т. 1. С. 51–55.
4. Боровська О. До питання про національні та інтернаціональні терміни в українській спортивній терміносистемі // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Львів, 2001. Вип. 5. Т. 1. С. 23–24.
5. Боровська О. Національні витoki української термінології з фізичної культури та спорту // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Львів, 2002. Вип. 6. Т. 1. С. 8–10.
6. Боровська О. Особливості історичного розвитку спортивної термінології в Західній Україні (кінець ХІХ–початок ХХ століття) // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. Київ, 2005. Вип. VI. С.31–35.
7. Боровська О. Терміни іншомовного походження в українській термінології галузі фізичної культури та спорту // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання та спорту : зб. наук. пр. / за ред. С.С. Єрмакова. Харків ; Львів, 2003. № 16. С. 32–37.
8. Ворущило Я. В., Таценко Н. В. Лексико-семантичні особливості сучасних спортивних термінів // Матер. наук.-теорет. конф. викл., асп., співробіт. та студ. гуманітар. ф-ту (18–29 квітня 2005 р.). Суми : СумДУ, 2005. Ч. 1. С. 45–50.
9. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва : Высшая школа, 1987. 103 с.
10. Гошовська Л., Гальченко І., Сосіна В. До питання термінотворення у сучасній українській терміносистемі оздоровчих видів фізичної культури // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2011. Вип. 20. С. 222–228.
11. Денисенко С., Боровська О. До питання про теоретичні та практичні засади лексикографічного відображення української спортивної термінології на сучасному етапі // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Львів, 2001. Вип. 5. Т. 1. С. 61–63.
12. Дудок Р. І. Лінгвопрагматика англomовного гуманітарного терміна : дис... д-ра філол. наук : [спец.] 10.02.04. Львів, 2011. 422 с.

- 13.** Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации. Донецк : Донбасс, 1998. 252 с.
- 14.** Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учеб. пособие. Київ : УМК ВО, 1989. 104 с.
- 15.** Коваль О. П. Особливості терміна тенісу як одиниці спортивної термінології // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 54. С. 117–119.
- 16.** Паламарчук Л. С. Терминологическая лексика в общезыковом (филологическом) словаре // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. Ленинград : Наука, 1976. С. 250–257.
- 17.** Процик І. Українська футбольна лексика першої половини ХХ ст. : втрачена своєрідність чи польський вплив? // Проблеми слов'язнавства. 2016. Вип. 65. С. 77–95.
- 18.** Рисіч Ю. Футбольна термінологія в різних слов'янських мовах з погляду структурного і конфронтативного вивчення // *Slavia Orientalis*. 2011. Т. LX. № 2. С.277–286.
- 19.** Струганець Ю. Семантика, структура, функціонування футбольної лексики в українській літературній мові початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд філол. наук : [спец.] 10.02.01. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.
- 20.** Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 160 с.
- 21.** Ярцева В. Н. Лингвистический Энциклопедический словарь. Москва : Советская Энциклопедия, 1990. 682 с.